

Григорій Епик: «Ідея життя в мене така могутня, що я загалом не можу вірити ні в яку смерть»

17 січня минає 120-та річниця від дня народження письменника, перекладача і сценариста Григорія Епіка, члена ВАПЛІТЕ, одного із представників «розстріляного відродження», який загинув у Соловецькому таборі, як і тисячі українських інтелектуалів, безжально винищених окупаційним російсько-комуністичним режимом. З ініціативи Українського інституту національної пам'яті згідно із Постановою Верховної Ради «Про відзначення пам'ятних дат і ювілеїв у 2021 році» ювілей митця, життя і творча діяльність котрого пов'язана з Полтавою, відзначається цьогоріч на державному рівні.

Юні роки. Долучення до українського лівого руху

Доля героя нашої оповіді є характерною для його покоління. Григорій Епик народився 17 січня 1901 року на теренах Запорізької Січі - Катеринославщині (нині Дніпропетровська область), в козацькому селі Кам'янці, у простій родині. Батько, як зазначав пізніше в одній з анкет майбутній письменник, був «хлібороб, працював на лісопилці». Багатодітна родина жила сутужно. Пізніше, в одному з листів із в'язниці до дружини він згадував: «ти ж знаєш, люба, що я знав і голод, і воші, роками і роками спання в мішку, коли замість подушки мені служила моя шапка».

Маючи за плечима тільки двокласне народне училище, з ранніх літ юнак змушений був працювати. Революційні події 1917 року захопили романтичного і вразливого хлопця. За участь в страйку 1918 року проти влади гетьмана Павла Скоропадського був звільнений із роботи у залізничних майстернях. Про буремні події Української революції 1917-21 років достеменно відомо небагато, хоча є відомості, що у 1919-му Григорій записався добровольцем у Перший повстанський полк (м. Новомосковськ) Революційної повстанської армії України (РПАУ) під проводом анархіста Нестора Махна.

Зауважимо, що у 1917-20 рр. в тодішньому українському лівому середовищі окрім анархістської махновської течії виник і націонал-комунізм. Його прибічники мали переконання: комунізм потрібно не уніфікувати за

російським зразком, а пристосовувати до специфічних українських національних умов. Популярності додала й проголошена у 1923 році політика «українізації», коли націонал-комуністи чимало уваги приділяли боротьбі за розвиток української мови, культури, освіти, науки. До числа найвідоміших українських націонал-комуністів належав видатний український поет, прозаїк і публіцист Микола Хвильовий. Григорій Епик, як і загалом ціла когорта тодішньої української еліти, захоплюється українськими лівими ідеями й активно долучається в 1920 році до націонал-комуністичного руху. Поширення цих ідей в українському суспільстві, а також боязнь організаційного оформлення українського націонал-комунізму зумовили спершу обережне, а невдовзі й відверто вороже ставлення центрального більшовицького керівництва у Москві.

Полтавські і харківські сторінки життєвого шляху

Доля привела Григорія Епіка в Полтаву, куди переїхав з рідної Кам'янки у 1920-му році. Обіймав посаду інструктора політпросвіти, а згодом і голови повітового виконкому. 1922 року отримав підвищення до губкому, де спочатку працював у відділі культури. Активна громадська робота поєднувалася з пробами пера – виходять друком перші твори. Перебуваючи в Полтаві, Григорій Епик працює над збіркою дум «Червона кобза» (1923) й оповіданнями дебютної збірки «На зламі» (1924).

Потім перебирається до Харкова, де в 1924–1926 роках працює головним редактором у видавництві «Червоний шлях», у 1929–1930 очолює Державне видавництво України. Також досить активно друкується у тогочасному періодичному виданні «Студент революції» та інших.

У строкатому розмаїтті літературних організацій 1920-х років письменник-початківець шукає свій шлях: спочатку увійшов до Спілки селянських письменників «Плуг» на чолі з Сергієм Пилипенком, але під впливом Миколи Хвильового став членом Вільної академії пролетарської літератури (ВАПЛІТЕ), підтримував автора «Синіх етюдів» під час літературної дискусії 1925–1928 рр. Після самоліквідації ВАПЛІТЕ Епик став

членом утвореного Миколою Хвильовим ще одного літературного об'єднання - «Пролетарського літературного фронту», друкувався в альманасі «Літературний ярмарок», написав роман «Без ґрунту». До речі, передмову до роману написав Григорій Костюк – активний учасник літературного процесу, якому вдалося пережити п'ятирічне ув'язнення в комуністичному концтаборі на Півночі Росії, а під час Другої світової війни емігрувати до Німеччини, а згодом США. У двотомній книзі «Зустрічі і прощання» Григорій Костюк стає правдивим літописцем «несамовитої доби».

У Миколи Хвильового вже на початку 1920-х років з'явилися сумніви щодо правильності політичного вибору, що виявилось в його ранніх творах, зокрема в «Я (Романтиці)», «Солонському яру», «Редакторові Карку» та інших. Цей конфлікт наростав і призвів до фатальної кулі у скроню 13 травня 1933 року. У Григорія Епіка внутрішніх сумнівів не було: у 1920-му він віддав батьківські 3 десятини землі комуні і письмово присягнув «служити трудовому народові». Соціальні теми дедалі більше захоплювали молодого митця. З-під його пера виходять збірки оповідань «На зломі» (1926), «В снігах» (1928), романи «Без ґрунту» (1928), «Зустріч» (1929). Також у цей час Григорій працював у Всеукраїнському фотокіноуправлінні (ВУФКУ), де за його сценарієм був знятий фільм «Трипільська трагедія» (1926).

Творча еволюція: від лівої романтики до тверезих оцінок

У творчому сенсі слід відзначити, що Григорій Епик не належав до найвидатніших постатей українського «розстріляного відродження». Проте до його заслуг слід віднести вміння правдиво і точно відтворювати деталі «духу часу», де реалістичні сюжети доволі вдало доповнювалися ліричними елементами, особливо в пейзажах, а також здатність влучно виписувати людські характери. Наприклад, у повісті «Восени» він зобразив комуніста-негідника, який безкарно ламає людські долі. У романі «Без ґрунту» в образі Василя Гуменка введений тип новітнього радянського бюрократа і маргінала, який самостверджується шляхом приниження чи нищення інших людей. Також у творі сатирично викривається ідеологія «паперодів» – тих

новітніх бюрократів і публіцистів, які вміло пристосувалися до умов життя, повторювали розтиражовані гасла і підмінювали справжню роботу величезною кількістю вказівок і звітів.

Поступово Григорій Епик втрачав юнацьке захоплення соціалізмом. Замість романтичних історій перших збірок, де уславлялася жертвність і героїзм юних борців за нове життя приходить твереза оцінка реальності.

Тридцять років позначені виходом нових збірок – «Радіоаматор» (1930), «Том сатири» (1930), «Під лісом» (1931), романів «НЕПія» (1930) і «Перша весна» (1931). Критика спочатку прихильно ставилася до них, відзначала вміння автора правдиво зображувати людські характери, торкатися злободенних і важливих тем, але дуже швидко схвальна риторика змінилася на різко негативну. Особливо пильний погляд сталінських цензорів викликала «Перша весна», де процес створення спільних селянських господарств був показаний не як добровільний, а як примусовий. Це насправді відповідало дійсності, але різко розходилося з компартійними установками. Тому письменника відразу ж затаврували як «наклепника, зрадника і націоналіста». Останній твір «Петро Ромен» Григорій Епик видав сумнозвісного 1932 року.

Поневіряння на Соловках. Смерть від кулі в Сандормоку

30-ті роки ХХ століття. У Москві вирішують покінчити з націонал-комунізмом. В Україні відбуваються масові арешти, зокрема серед творчої і наукової інтелігенції. Настає доба «великого терору» (за висловом американського дипломата, історика, вченого Роберта Конквеста). Григорій Епик був узятий під варту вже 5 грудня 1935 року. Раніше, у червні 1934 року, під час партійної «чистки» його виключають із лав ВКП(б). Звинувачення були характерні для тих часів: участь у контрреволюційній організації з метою знищення керівників партії та уряду. Як свідчать історичні джерела, на відміну від Валер'яна Підмогильного, Євгена Плужника та інших арештованих, Епик не витримав катувань і відразу ж «зізнався» в інкримінованих йому злочинах. На початку 1935 року написав

«покаянного листа» до тодішнього очільника наркомату внутрішніх справ Всеволода Балицького, одного з кривавих діячів «великого терору». У цьому листі, сповненому емоцій, Григорій Епик називав себе і своїх товаришів по перу «вбивцями», закликав розстріляти його разом з «терористами», «як скажених псів». Такий крок мав на меті пом'якшити вирок, але 27–28 березня 1935 року виїзна сесія Військової Колегії Верховного Суду СРСР на чолі з Василем Ульріхом, розглянувши справу так званих «боротьбистів», засудила до 10 років ув'язнення в таборах 17 осіб, з-поміж них письменників Миколу Куліша, Григорія Епіка, Валер'яна Поліщука, Валер'яна Підмогильного, Євгена Плужника, Андрія Паніва, Володимира Штангея. У цьому списку опинилися і ще четверо полтавців – прозаїки Василь Вражливий і Петро Ванченко, гуморист Олександр Ковінька і перекладач Григорій Майфет. Пережити всі страхіття російсько-комуністичних таборів вдалося лише двом останнім...

Епик відбував покарання на Соловках, у сумнозвісному таборі СЛОН – «Соловецькому таборі особливого призначення». Спершу сподівався на амністію і вихід на волю. Про це зауважує у своїх спогадах Семен Підгайний, який пережив ув'язнення на Соловках у 1930–1940 рр. і написав правдиву оповідь про умови утримання в'язнів і відомих каторжників-українців. Підгайний пригадує: Епик намагався увійти у довіру до таборового начальства; знаючи, що листи прочитуються, підфарбовував дійсність. Але потім збагнув, що достроково його не випустять і почав шукати підтримки серед земляків-українців. У книжці «Українська інтелігенція на Соловках» Підгайний згадує, як бадьорий письменник раптом «перестав бути ударником, спалив новели й роман, писані «во славу Чека», відмовився від роботи, посилаючись на біль у нозі...»

З листопада 1937 року в місці масових страт в урочищі Сандармох (Карелія), до 20-ї річниці жовтневого перевороту відбулися численні розстріли в'язнів. Приречених на смерть везли на лютому морозі на вантажівках — роздягнених і зв'язаних спинами по двоє. Капітан НКВС Матвеев ставив їх біля рову й стріляв одному з них в обличчя, вбиваючи однією кулею — для економії — відразу обох. Після зняття грифу секретності з їхніх особових справ стало відомо, що упродовж 27 жовтня – 4 листопада 1937 року Матвеев практично власноруч розстріляв 1111 жертв, з-поміж яких чимало священників, учених, громадських і культурних діячів. Серед них – Григорій Епик... Також петлюрівці, члени уряду УНР Володимир Чехівський та Антін Крушельницький з синами. Драматург Микола Куліш, режисер Лесь Курбас,

неокласик Микола Зеров. Письменники Мирослав Ірчан, Валер'ян Підмогильний, Михайло Козоріс, син Миколи Вороного Марко, Андрій Панів, друг Миколи Хвильового Михайло Яловий та багато інших. Всі, як зазначалося у «розстрільних списках» — «українські буржуазні націоналісти». Так обірвалося життя Григорія Епіка, митця доби «розстріляного відродження» – одного з найбільш яскравих етапів у духовному і національному розвитку України. У часи «хрущовської відлиги», 1956 року письменника реабілітували «за відсутністю складу злочину».

Зламана гілка Епікового роду проросла новими листочками: від першого шлюбу він мав доньку Раду, а від другого – сина Романа. Після розпаду «імперії зла» СРСР і відновлення незалежності України, у 1992 році, вийшла в світ «Роменова абетка з Соловків» (оформлення І. Гаврилюка), укладена Григорієм Епіком у трагічні дні ув'язнення. Збереглися сповнені любові його листи до дружини Віри і сина: «Я раб і поет мого кохання до тебе і пронесу його, моя єдина (гордо і натхненно!), через усе життя, як прапор радості. Не було, немає і не буде сили, що здолала б мою любов до тебе і до мого хорошого, милого Роменчика». Перебуваючи в тюрмі, письменник намагався підбадьорити кохану: «Психологічно, морально, емоційно найшов спокій. Життя люблю так, що не хочу і не можу вірити в свою смерть, – ідея життя в мене така могутня, що я загалом не можу вірити ні в яку смерть». «Любов до тебе осмислює існування, надії на життя, турботи про тебе і про Ромцю (щоб життя його склалося нормально) зобов'язують мене насамперед берегти своє здоров'я, лишатися для вас здоровою людиною», – писав Григорій Епик із соловецького табору, сподіваючись на зустріч з родиною, але куля російського бузувіра Матвеева холодного листопадового дня 1937-го року назавжди обірвала всі надії ...

Світлана Ленська,
доктор філологічних наук, доцент кафедри української літератури
Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.
Короленка